

IDEGENSÉGTAPASZTALAT, SZÁMÚZÖTTség, NYELVVÁLTÁS AGOTA KRISTOF KÖNYVEIBEN

„Egyetlen dologban vagyok biztos: mindenképp írtam volna, mindegy, hogy hol, mindegy, hogy milyen nyelven.”¹

„Jómagam mindenre emlékszem. A gyárra, a bevásárlásokra, a gyerekekre, az étkezésekre. És az ismeretlen nyelvre.”²

„Tudom, hogy soha nem leszek képes úgy írni, franciául, ahogy a született francia írók, úgy írok tehát, ahogy tudok, a tőlem telhető lehető legjobban. Ezt a nyelvet nem én választottam. Számomra a sors, a véletlen, a körülmények által ez a nyelv adatott. Franciául írni: erre vagyok kényszerítve. Mindez kihívás. Kihívás egy analfabéta számára.”³

A kortárs irodalomtudományban pontosan definiálható diskurzust képviselnek azok az elméletek, amelyek, a két- és többnyelvűség a globalizmus, a transzlokális, a diaszpóra és a deterritorizáció felől kapcsolódnak az irodalmi szövegek értelmezéséhez. Ezek elsősorban hagyományosan a kisebbségi irodalom és az emigráns vagy migráns irodalom problematikájával érintkeznek. Valamelyest összekapcsolódnak az idegenség és másság tapasztalatának irodalmi szövegekben megjelenő értelmezésével. A kortárs társadalmi változások, események, mozgalmak mentén megíródni látszik egy transzkulturális és transznacionális irodalomtudományi elméleti szövegtér, amelyet bevándorló irodalom, emigráns irodalom, esetenként multikulturális vagy ritkábban vendégmunkás-irodalomként is említenek, a korábban határon túli vagy kisebbségi irodalomként definiált irodalom hagyományai mentén szélesítve, tágítva a magyar irodalom fogalmi kereteit.⁴

Egyre több vitát vált ki az az állítás, amely szerint a magyar irodalom fogalma csak és kizárólag a magyar nyelvű szövegre értendő. Ismert Esterházy Péter *A nagy füzet*ről írt esszéje, amelyben – legalábbis a kiragadott részletben – ezt mondja: „Agota Kristof

1 Agota KRISTOF, *Az analfabéta: Önéletrajzi írások*, Bp., Palatinus, 2007, 46.

2 Uo., 58.

3 Uo., 61.

4 NÉMETH Zoltán, *Transzkulturalizmus: Elmélet és gyakorlat*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia – Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács, 2023. <https://bazis.me/text/nemeth-zoltan-transzkulturalizmus-elmélet-es-gyakorlat>

nem magyar szerző, hanem svájci vagy francia, minthogy franciául ír. Azonban az emlékei magyarok, a táj, amit a szemében hordoz, az magyar. Ami nem érték vagy érdem – hanem nagyon érdekes. Hogy van egy nem magyar író, aki magyar könyveket ír, hogy messziről nézi valaki ugyanazt, amit mi innét.”⁵ Esterházy szerint: a regény majdnem egy regény kivonata, nyaktörő mutatványnak nevezi, amelynek eredménye ez a csupasz, kopár és bátor mű. Magyar írónak márpedig az tekinthető, aki magyar nyelven publikál. Miközben számos példát hozhatunk kiváló szerzőktől, a franciául publikáló Kunderán, az angolul író Nabokovon át egészen a latinul verselő Janus Pannoniusig. De említhetnénk Hertha Müllert, Beckettet vagy Terézia Morát. Manapság nem ritka, hogy a mainstream irodalmi műfajokban aktív kortárs magyar szerzők eleve angolul írják meg könyveiket egy jóval nagyobb befogadói bázisra számítva. A transzkulturális megközelítés persze másként néz a tárgyra, megkérdőjelezve ezzel a nemzeti irodalom fogalmát is. Azok az iskolák pedig, amelyek nem földrajzi határok mentén tekintenek az irodalmi szövegre, újszerű beszédmóddal közelítenek a nemzeti irodalom fogalmához is. Számukra egészen mást jelent a nemzet, a nyelv, a haza fogalma.

A folyamatos határátlépés nemcsak territóriális értelemben tételeződik tehát, de test és nyelv, író és olvasó, olvasó és szöveg, élet és irodalom között. A metaleptikus határsértések pedig eleve feltételei a szöveg normatív működésének. A genetti értelemben használt *narratív hatalom* fogalma így feloldódik egy többnyelvű szöveg esetében, érvénytelenítve a metalepszisek, mise en abyme-ek jelentőségének megkérdőjelezését. A vizsgált szövegek eleve ebben a keretben képződnek meg, tehát ezen nézőpontok természetes értelmezési keretei a befogadásnak is. A külföldön élő migráns alkotók a változó identitással, a nyelvváltással és a többnyelvűség okozta kihívásokkal is kénytelenek szembenézni, a kulturális keveredés, ezek egymásba játszatása természetes közegévé válik az újfajta szövegkreációs folyamatoknak. A jelenkori irodalom reprezentatív példáitól elkülönбöződik az előző „migrációs generációk” alkotóinak meghatározása. Másként strukturálódik a fent említett szövegalkotás a vizsgálatom tárgyául választott Agota Kristof könyveiben. Ahogyan Petőcz András nevezi: a frankofón magyar író könyveiben.⁶

5 ESTERHÁZY Péter, *Agota Kristof: A Nagy Füzet* <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/ESTERHAZY/esterhazy00171/esterhazy00205/esterhazy00205.html> (Letöltve: 2024. november 1.)

6 PETŐCZ András, *Agota Kristof, a svájci magyar frankofón regényíró* = Agota KRISTOF, *Az analjabéta: Önéletrajzi írások*, Bp., Palatinus, 2007, 87.

Agota Kristof esetében, aki korai műveit, verseit magyarul publikálta, az első igazán nagy sikert hozó *A nagy füzet* című regényt franciául küldte el a kiadónak, a könyv utóéletét⁷ jól ismerjük. A szerző más írásaiban, ön-életrajzi visszaemlékezéseiben „*ellenséges nyelvnek*” nevezi a franciát, pont azért, amiért az kiszorítja kommunikációjából a saját anyanyelvét. Az „*ellenséges nyelv*” fogalma más jelent azonban a regényi fikció terében. „*Ellenséges nyelvként*” jelenik meg az életműben: a német és az orosz. A hatalom, és az elnyomás nyelve például: a német és az elnyomottaké: a magyar.⁸ Még jelentésebb az a nyelv, amelyet a főszereplők használnak egymás közt, ennek vizsgálatát is érdemes elvégezni. A rövid, szikár és nagyon egyszerű mondatok elnyerik funkciójukat. Az elemző munka során ez a beszűkült nyelvi tudat ez a nyelvi mentalitás érdekelt. Elképzelhető, hogy igazat adhatunk azoknak a kritikusoknak, akik azt vallják: ez a „francia mögött álló” magyar nyelv működteti a franciát. Szimbolikus és ezzel összeolvasható az a történet, amelyben a szerző arról beszél, hogy szabályosan újra kellett tanulnia az olvasást, írást, akár egy *analfabétának*, hiszen mindenki magyarul, azaz számára érthető nyelven beszél, miközben neki új nyelvet kellett elsajátítania, két év alatt jutott el odáig, hogy azt írta, érti Hugót, Rousseau-t, Camus-t Sade-ot. Egyes elméletek szerint: a nem anyanyelvükön írók nyelvtudását a többségi társadalom, az anyanyelvi befogadók olyannak vélik, ami *nem éri el az olvasó nyelvi szintjét*, ezért a nyelvi másság nem tudatos választás, hanem kényszerű stilisztikai jellemző a szakirodalom ezt nevezi a „*nyelvnélküliség állapotának*”. Esterházy esszéjében ezt „*szükségszerű hozzájutásnak*” nevezi, tudniillik hogy igen, kényszerűségből jut az író ehhez a nyelvhez, ami hiányos, kevesebb, hiszen nem anyanyelvi.⁹

Írásomban a szerző több mint negyven nyelvre lefordított *A nagy füzet* című regénye mellett a *Tegnap* és *Az analfabéta* című írásokból is igyekszem

7 Az *Éditions du Seuil* 1986-ban megjelentette művét, majd először németre és ezt követően negyven további nyelvre fordították le.

8 LIPÓCZYNÉ CSABAI Sarolta, *A transzkulturalitás néhány elméleti aspektusa és magyar irodalomtörténeti példája*, <https://real.mtak.hu/110698/> chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://gradus.kefo.hu/archive/2015-1/2015_1_ART_004_Lipoczi.pdf

9 „Az exofónia arra az írói tevékenységre utal, amikor a kreatív kíváncsiság arra ösztökéli az írókat, hogy egy új hangszer – ebben az esetben az anyanyelvüktől különböző nyelv – friss hangjaiból alkossanak szimfóniát.” Eszerint az idegen nyelv megszólaltatása az exofónia központi eleme. Vö. Susan ARNDT, Dirk NAGUSCHEWSKI, Robert STOCKHAMMER, *Exophonie: Anderssprachigkeit (in) der Literatur*, Kulturverlag Kadmos, Berlin, 2007.

megmutatni, miként érhetők tetten a transzkulturalitás¹⁰, másság identitás, elidegenedés határfeszültségei. Mindhárom szöveg franciául íródott, egy olyan nyelven, amelyet Agota Kristof felnőtt fejjel sajátított el, és saját bevallása szerint is rendkívül nehéz volt számára ezen a nyelven publikálni. Az életrajzi szövegek, interjúk mellett *Az analfabéta* című autobiografikus szöveg ezt a kínlódást, keserves birkózást a nyelvvel, az idegen nyelvvel beszéli el. Az író persze egyébként is a nyelvvel birkózik, legyen az az anya- vagy a tanult idegen nyelve esetleg nyelvei, hiszen, hogy Esterházy Péter mondatát idézzem: író az, akinek gondot okoz az írás.¹¹ Ha innen nézzük, Agota Kristof könyveinek szereplői szinte egytől egyig írók, ha szellemes akarnék lenni, azt is mondhatnám, így aztán van is bennük gond bőven. Az *A nagy füzet*tel foglalkozó kurrens szakirodalom feltárta az *anyanyelv-ellenséges nyelv* viszonyát. A könyv egy territoriálisan nem meghatározható településen játszódik, egy határ menti kisvárosban, de nemcsak a városrészek és az országok választódnak el határokkal, de az elnyomók és az elnyomottak, a magyarok és a nem magyarok, az anyanyelvi beszélők és az elnyomók nyelvén értők is. A *Trilógia* első regényének elbeszélői között még karnálisan is megkérdőjelezhető a határok tételeződése. Hiszen még abban sem lehetünk teljesen biztosak, hogy két gyerekről van szó, mert az is lehet, hogy a beszélő Claus és Lucas egy és ugyanaz a személy. A *nagy füzet* elemzésekor persze nem tekinthetünk el attól a csekély ismerettől sem, hogy egészen másként tekint egy olvasó az első kötetre, ha már elolvasta a másik kettőt (*A bizonyíték*, *A harmadik hazugság*), mint ha ezt eddig még nem tette. Míg a *Trilógia* első részében az említett határok kétségbe vonásával törődik el ez az átjárási lehetőség, úgy a második és harmadik könyvben poétikai szervező elvvé válik a határok áthágásának, a terek, rétegek egymásba mosásának ténye, egyre inkább megvalósítva a transzpoétikai struktúra megteremtését. Ahogy már a megjelenést követően, szinte melegeben Babarczy Eszter írta, a szöveg különlegessége: *A nagy füzet* tehát rejtélyes és felkavaró sűrítmény, nem értelmezi önmagát, de értelmezésért kiált. „Ágota Kristóf pedig, talán éppen ezért, tovább írta a regényt – de nem a történetfolyam klasszikus megoldásához nyúlt, nem is a széljegyzetelés posztmodern technikájához, hanem újabb történetekbe ágyazva az előző történetet mintegy újraolvasta és felülírta az előző szöveget, s radikálisan ártértel-

10 A transzkulturalizmus olyan elméleti térrel kerül kapcsolatba, amelynek kulcsfogalmai a poszt- és transznemzetiség, extraterritorialitás, nomadizmus, másság/idegenség, két-, több- és transznyelvűség, hibridizmus, (poszt- és transz) migráció. A fogalom első tagja, vagyis a „transz”, a magyar át-, keresztül-, túl- előtagok megfelelője, egyrészt a határhelyzetre, másrészt viszont az átkelés aktusára utal. A fogalom második tagja – a „kulturalizmus” tágabb értelemben az ún. *cultural studies*ra, vagyis a magyar elnevezés szerint a kritikai kultúrakutatásra utal, szélesebben pedig a kulturális identitásra, amelyet a következőképpen definiálunk: az emberek csoportjának és tagjainak az azonosítása egy meghatározott kulturális rendszerrel, amely bizonyos elképzelésekből, meggyőződésekből és nézetekből áll, sajátos szokásokkal, valamint adott axiológiai és normatív rendszerrel. (Magdalena ROGUSKA, *Étel és identitás: Identitásépítési stratégiák a magyar származású transzkulturális író(nő)k műveiben*, Irodalmi Szemle, 2018/5, <https://irodalmiszemle.sk/2018/05/magdalena-roguska-etel-es-identitas-identitasepitesi-strategiak-a-magyar-szarmazasu-transzkulturalis-ironok-muveiben/>)

11 ESTERHÁZY Péter, *A szavak csodálatos életéből*, Bp., Magvető, 2003. „Egy idézet Thomas Manntól – vagy Goethétől?, minden idézet vagy Thomas Manntól, vagy Goethétől való – mutatja az irányt: Író az, akinek gondot okoz az írás. Azért ez meglepő. Mert például pék az, akinek nem okoz gondot pékezní.” https://reader.dia.hu/document/Esterhazy_Peter-A_szavak_csodolatos_eletebol-395

mezte anélkül, hogy bármit változtatott volna rajta. A második rész nem egyszerűen folytatja az elsőt, hanem lassan, szinte egy krimi kifejlési ütemét követve bekeríti és rögzíti a státusát, egy újabb fikciós szinten, hogy aztán a harmadik átértelmezze és átírja ezt a másodikat is – nyugvópontra azonban nem juttatja az önmagát állandóan átértelmező történetet, így aztán a történetek sora nyitva marad.”¹² A Trilógia korábbi részeit a „mintaelbeszélő”: Agota Kristof „mindentudó narrátora” mondhatja el. A regény visszafelé tartó kompozíciója – a rejtélyekkel ránk kényszerített rekurzív olvasással vagy újragondolással épül meg. A regény megértésének nehezítésének alapja a megbízhatatlan narrátor, elbizonytalanított narráció, érvényt nyer a narratív határozatlanság elve. Ha minden olyan rettenetes, ami a valóságban is megtörténhetett volna, tegyük teljességgel lehetetlenné minden kapcsolódásnak még csak a halvány lehetőségét is a valósággal. A fikció ne vonatkozhasson a valóságra, kapcsolódása más fikciókkal lehessen csupán. Ezek az egymásba nyíló ajtók hozzák létre azt a kaleidoszkópszerű építkezést, amely ellehetetleníti az egyetlen végleges értelmezést. Nincs megoldás. Nem tudjuk, ki beszél, kinek a történetét olvassuk. Illetve, ha esetleg az olvasás pillanatában éppen tudjuk (tudni véljük), hogy Lucas vagy Claus az elbeszélő, akkor is előfordulhat, hogy a történet mégsem az elbeszélőre vonatkozik, hanem egy másik szereplőre, aki egykor elbeszélő volt. Az elbeszélők sorában volt valaki, akit egy anagrammatikus név jelöl. Az anyanyelv ismerete, az elnyomó vagy ellenséges nyelvről való beszéd, a megértés tematizálása, és a beszédre vagy írásra képtelenség státusza több helyen is tetten érhető a *Trilógia* regényeiben.

A Nagyanya viszonya a nyelvhez sajátos viszony. Ő maga írástudatlan, különlegessége, hogy van azonban egy olyan nyelve, nyelvtudása is, ami a fiúk számára ismeretlen.

„Iszik, iszik, és aztán elkezd beszélni egy olyan nyelven, amit nem ismerünk. Ez nem az a nyelv, amelyen az idegen katonák beszélnek, ez a nyelv egészen más. Nagyanya kérdéseket tesz fel ezen az ismeretlen nyelven, és válaszol is rájuk.”
(*A nagy füzet*, 12.)¹³

12 BABARCZY Eszter, *Vágy újraolvasni*, Élet és Irodalom, 1997/1, 12.

13 A szövegben zárójelben megadott oldalszámok erre a kiadásra hivatkoznak: Agota KRISTOF, *A nagy füzet*, Bp., Palatinus, 2006.



„Néha jön a postás. Addig csönget a biciklicsöngőjével, amíg Nagymama ki nem megy a házból. Akkor a postás megnyalja a ceruzája hegyét, ír valamit egy cetlire, odaadja a papírt meg a ceruzát Nagymamának, ő meg egy keresztet rajzol a papír aljára.” (Nf, 52.)

A szavak folyamatosan elveszítik jelentésüket. Ez az eljelentéstelenedés nemcsak elméleti síkon vagy metaforikus alakzatként van jelen a könyvben/könyvekben, de szó szerint is, hiszen a *Trilógia* második és harmadik részében megnő az elbizonytalanítás megértést is gátló potenciálja. E tekintetben a saját anyanyelv is idegenként tematizálódik:

„Addig mondjuk, ameddig a szavak már nem érnek el az agyunkba, már nem is halljuk meg őket.” (Nf, 23.)

„Miféle beszéd az a ti korotokban, hogy „hajlandóak vagyunk elvégezni bizonyos munkákat?” – Igyekszünk hibátlanul beszélni.” (Nf, 28.)

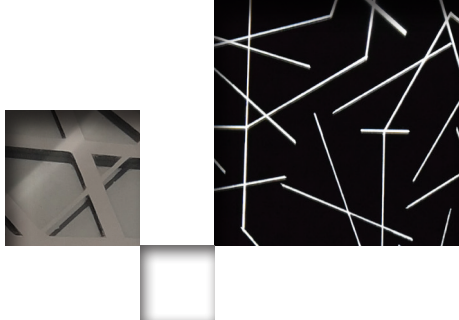
„Mindenkitől félnek. ... Ráadásul az egyik süket, a másik vak – mondja a Nagymama. A süket elmondja a vaknak, hogy mit lát, a vak pedig mutogatja a süketnek, hogy mit hall.” (Nf, 139.)

AZ ÍRÁSAKTUS TEMATIZÁLÁSA

– LUCAS, CLAU, MATHIAS ÉS CLAU, LUCAS, VICTOR ÉS A TÖBBIEK

A szövegben egyébként szinte mindenki ír, és esetenként a szereplők – a tiltás ellenére – egymás szövegeit is elolvassák. „Már leírtam. Mindent leírtam. Mindent, ami azóta történt, hogy itt lakunk. (...) Nekem is van egy olyan nagy füzetem, mint neked. (...) Te megtiltottad, hogy elolvaszam a tiédet, én is megtiltom, hogy elolvasd az enyémet.” (Nf, 275.) Mathias írása a közös életük során, aztán ír Victor. „A vonaton olvastam. Tessék, olvassa el maga is, aztán majd adja vissza! Ezt a nővére holtteste fölött írta. Megfojtotta a nővérét, aztán odaült az íróasztalhoz gépelni.” (Nf, 279.) Peter tudósít Victorról, akinek az írás fontosabb volt, mint egy ember élete. Különös módon tematizálódik a *másolás* aktusa Victor kéziratában, hiszen, mivel nővérehez költözésekor nem bír írni, nincs témája, se kedve, szövegek másolásába fog. Csak mímeli, imitálja az írást, de tulajdonképpen saját kreatív szöveget nem hoz létre. Ráadásul nővére, Sophie megtiltja Victor-nak a cigarettázást és az ivást, aki vallja, e kettő nélkül alkalmatlan az írásra. Victor vagy kétszáz különféle könyvből szövi meg az álírást, amellyel sakkban tartja nővérét. (Nf, 290.)

Lucas a szövegeit másokra bízta, egy ideig Peter őrizte, akit érdekelnek a füzetek, Lucas Clarára nem bízta. Peternek elmondja azt is, hogy a szövegek címezte: Claus. Peter a párbeszéd tanúsága szerint nem hiszi el Lucasnak, hogy lenne egy fivére, aki a határ túloldalán él. (Nf, 238–239.) Ez a rész különleges és árulkodó, hiszen a Peterrel folytatott beszélgetésben közel kerülnek ahhoz a sejtéshez, amit az olvasó is kiolvashat a történetből, nevezetesen, hogy: Claus nem létezik. Ké-



sőbb ki is mondja az igazságot: „Aki nem létezik, az nem tud visszajönni.” (Nf, 272.) Erre Lucas úgy válaszol: „Claus létezik, és vissza fog jönni.” Peter a valósággal szembenézésre kényszeríti Lucast, de ő rosszul lesz és kidől a fotelból. Amikor Lucas eltemeti Mathiast, eltűnik a történetből, és Claus pedig megérkezik a történetbe. Az olvasót megvezeti a könyv. Peter hangot is ad hitetlenségének. Tizenöt éves korában ismerte meg Lucast, aki harmincéves korában eltűnt. Peter átadja a *kéziratot* Clausnak, amit *Lucas létezésének bizonyítékaként* nevez meg. Lucas a története szerint egy női holttest miatt tűnik el, amit nagyanya háza körül találtak meg, de nem Yasmine-é volt. Peter ki is mondja: legyen maga Claus vagy Lucas a ház magáé. A kétkedés benne van. (Nf, 318.) Clara életben van, és Claust Thomasnak tartja..., úgy is szólítja, akként köszönti. Aztán jön a börtönjelenet, amelyben Claus T. visszahonosítási kérelem miatt raboskodik. A kihallgatási jegyzőkönyvben egyetlen szereplőnek sincsenek iratai. Sem Lucasnak, sem Claus T.-nek. Nagyanya sírja pedig nincs meg. A jegyzőkönyv az egyetlen bizonyíték. A szövegében az áll, hogy az egész csak fikció. Mármint a kéziratban foglalt zavaros történet. (Nf, 326.) Mária Z. viszont élt. V. felesége.

A *harmadik hazugságban* pedig megint E/1. és börtön. De itt nem tudjuk, ki beszél. A gyerek, aki rehabilitációs intézetben nőtt fel. Ez az ő sztorija. Álmodik a fivérével. Ezek átomleírások, képzelgések. Ebből az intézetből vitték el Nagyanyához. Ahhoz a nőhöz, akit ő így kezdett szólítani, és aki őt (így egyes számban!) meg szukafattyának hívott. Aztán ez az énelbeszlő visszatér. Peter halott, a neje, Clara is. Számtalan átomleírás. „– Én leéltem az életemet, és nem találtam benne semmit. ... – Nincs is benne semmi. Mit kerestél? – Téged. Miattad jöttem vissza. – Miattam? Te is tudod, hogy én csak egy átom vagyok. Ezt el kell fogadni. Sehol sincs semmi.” (Nf, 374.) Ennek a beszélőnek, aki nagyon beteg, szinte haldoklik, *október 30-án* van a születésnapja ez egybeesik Agota Kristoféval. (Nf, 383.)

És itt kimondatik az igazság is: „Mindez csak hazugság. Nagyon jól tudom, hogy ebben a városban, Nagyanyánál már egyedül voltam, hogy már akkoriban is csak úgy elképzeltem, hogy ketten vagyunk, a fivéremmel és én, hogy el tudjam viselni az elviselhetetlen magányt.” (Nf, 383.) Ebben a fejezetben Lucasnak nevezi a fivérét. (Akiről előzőleg kijelenti, hogy nem létezik, nem létezett.) (Nf, 388.) Ő tehát Claus. És itt jön a határátlépést elbeszlő jelenet. A férfi nem a gyerek apja. Három hazugság a jegyzőkönyvben. A férfi, akivel nekivágott a határnak, nem az apja. A gyerek nem tizenhét éves, hanem csak tizenöt. Nem Clausnak hívják. (Nf, 394.)

Aztán újra megjelenik Peter. Peter N., aki pedig még él. De már előzőleg arról szereztünk tudomást, hogy meghalt. Clausként definiálják. Claus! Itt Claus arra a kérdésre, hogy mit tartalmaznak ezek a füzetek azt válaszolja: hazugságok. „Kitalált dolgok. Történetek, melyek nem igazak, de azok is lehetnének.” (Nf, 398.) Közben kiderül, hogy Claus nem is beteg, fájdalmait a szo-

rongásai okozzák. Aztán jönnek az átomleírások, ezekben a szerző bevezet egy bizonyos Klaus nevű szereplőt. Aztán telefonálnak, Lucas T. a hívó, aki Klaus T.-vel akar beszélni. És találkoznak is... Gyakorlatilag a mama, aki egyszer a férfival él, máskor kórházban van, hívogatja Lucas nevű fiát. Akiről a beszélő elmondja, hogy nem létezik. És ez a „dolog”, ami tönkreteszi az életét. Aztán a teljes álom-fikció-valóság összemosása következik. (Nf, 412.) Az ő kettejük párbeszédéből az derül ki, hogy mindkettő a másik „emlékére” változtatott a nevéen (változtatott nevet). Klaus az egyik fivér. A másik Lucas helyett írta be, hogy Claus. A Klaus nevű pedig Klaus Lucas néven publikál. Van tehát egy Lucas és egy Klaus. A Klaus Lucas írja ezek közül a verseket. Lucasnak van egy sebe. Ő ezt állítja! Gyerekparalízisről beszél a másik. Vagyis, az a gyerek, a Lucas már négy-öt évesen meghalt. Klausnak ikerunokái vannak, a lánya Sarah. („Talán” (nyilván) az a Sarah, aki meg a testvére volt a másik történetben. Aki az apja szeretőjétől származó lánya volt. Antonia gyereke.) Ez a Klaus, k-val az, aki az Antonia-történetben szereplő gyerek, akinek meghaltak a szülei, úgy tudja, de végül megtalálja az anyját. Nyomdász lesz, és ő az, akinek a versei megjelennek. Aztán Claus T. öngyilkos lesz, és Klaus T.-nek küldi a levelet, a fején Claus név van, de Klaus T. át akarja javítani Lucasra.

Az írás a legfontosabb dolog, mondja Lucas Victornak. (Nf, 252.) Victor pedig így vélekedik: „Meg vagyok győződve arról, Lucas, hogy minden emberi lény arra született, hogy megírjon egy könyvet, és semmi másra.” (Nf, 252.) A regény végén azt mondhatjuk, a szövegeket bármelyik is írhatta, a fikció világa végül jótékonyan összeférődik, az utolsó verzió szerint egy családi tragédia áll a hányatott sorsú ikerpár szerencsétlen élete mögött: négyéves korukban az anya féltékenységi rohamában lelőtte a családját egy fiatal nőért elhagyni készülő apát, megsebesítette az egyik fiút, Lucast, aki egy gyógyintézetbe, majd nevelőszülőhöz kerül, míg a másik fiú időlegesen apja szeretőjénél nevelkedik, majd anyja felgyógyulása után vele éli le az életét.¹⁴

A legfontosabb kérdés így hangozhatna: milyen tények erősítik meg azt a feltételezést, hogy (K–L), C–(L), L és C létezik? Nagyon óvatosan kell bánnunk ezekkel a feltételezésekkel, hiszen egyetlen valós tény, ami megerősíthetné, az egyetlen kéz írása, maga a regény, amely azonban a második rész végén közli, hogy a (K–L)-ről, L-ről eddig közölt tények valótlanak. „Ami a szöveg tartalmát illeti [az első két kötet — S. J.], az egész csak fikció lehet, mivel sem a leírt események, sem a lapokon szereplő személyek nem hozhatók kapcsolatba K. várossal, kivéve mindazonáltal egy személyt, Claus T. állítólagos nagyanyját, akinek si-

14 SÁNTHA József, *Talányaink összessége: Válogatott kritikák és tanulmányok*, (2007–2010), Bp., Műút-könyvek, 2011. 73.

került nyomára bukkannunk” – áll a hatósági feljegyzésben.¹⁵ A regény emlékezetes figurákban, cselekményben oly gazdag világa tehát nem köthető egyik személyhez sem. Gondoljunk bele, írja Sántha, ha az Érzelmek iskolája valamelyik utolsó lapján az állna, hogy a Frédéric Moreau által megélt dolgok csak a regény belső fikciójának a világához tartoznak, de a külső fikció szerint nem köthető semmilyen esemény Frédéricehez, mindezt csak képzelte vagy álmodta, akkor mit érezne az olvasó. Hiszen ahhoz, hogy befogadjuk a regényt, minimális követelmény, hogy az Érzelmek iskolájának egyetlen ténye se cáfolja Frédéric létezését és a vele történt események valódiságát. Itt azonban világos, hogy (K–L), C–(L) és L egyetlen személy, és a regény első két kötetében elmesélt eseménysor egyetlen részlete köthető csupán a már egyesített Claus T.-hez, az, hogy egy nagyanyának nevezett öregasszony volt a nevelője, és van egy nevére kiállított útlevele. Az olvasói tanácstalanságot mégis oldja a remekművekre jellemző hitelesség bizonyosságának érzése, a logika segítségével pedig próbálunk behatolni a regény rejtekező valóságába. Fölfoghatjuk tehát ezt a történetet úgy is, hogy négy emberi sorsot ábrázol a regény, miközben valójában *egyetlen emberi lény négyféle, a lehetséges világokban lejátszódó történetét* olvashatjuk. Mondhatnánk azt is, hogy két élet története mindez, valótlanságokkal átszőve, ha nem lenne a harmadik kötet címe *A harmadik hazugság*, ami önmagában is felszólít, hogy az első két kötet után az ebben szereplő tényeknek se adjuk meg az esélyt, hogy a regény belső világának valóságát ábrázolják. Mindeme feltételezést alátámasztja még az is, hogy a regény kettő vagy négy főszereplője (nemcsak azért, mert ikrek), rettenetesen hasonló vagy azonos belső tulajdonságokkal és életszemlélettel bírnak. Vélhetően Claus keresi önmagát, a hivatását. Így találhatta meg önmagát Agota Kristof is. Sántha szerint ebben a történetben az egyik lehetséges világból az egymásba nyíló ajtók a másikba vezetnek.

A NŐI MINŐSÉG JELENTÉSRÉTEGEI

Módszeresen kerültem eddig az *idegenségtapasztalat nézőpontjából a női nyelvi szubjektumképzést*, miközben *Az analfabétában* teljesen adekvát lenne efelől tekinteni Agota Kristof szövegvilágára, de mivel *A nagy füzet* és a *Tegnap* is inkább a férfi szólamok könyve, ezt a speciális horizontot külön nem elemzem, noha az említett önéletrajzi írásban, *Az analfabétában* erősek a női markerek. Emblémává emelve a határon átszökő női elbeszélő emlékezetmunkáját, párhuzamosan egy a határon menekülő bevándorló kisgyerekes anyáéval. A *menekülés, száműzetés, önkéntes migráció* így csak helyenként válik a női minőségekhez kapcsolhatóvá. Agota Kristof

15 Uo., 74.

választott három művében markánsan jelen van a menekültlét mellett, az otthontalanság, a meg nem értettség, idegenség érzésének tematizálása. A kortársi szövegekben jellemzően tetten érhető az új kultúrához alkalmazkodás, az adaptálódás folyamata is, meglátásom szerint ez Agota Kristofnál nem jelenik meg markánsan, sem a történet, sem az elbeszélés szintjén. Az említett írások nem mutatják meg a kultúrák belső pluralizáltságát, sem azok egymáson átszűrődését, inkább magától értetődő módon értelmezik ennek a határolt határtalanságnak a képzetét, érzetét. Rájátszva ezek létének, létezésének elbizonytalanítására. Nem állítható tehát teljes bizonyossággal, hogy ezekben a művekben a transznacionalizmus tipikusan tetten érhető, de a diskurzus által felvetett problémák, jellegzetes vonásai, mint a száműzés, belső emigráció, idő és térbeli migráció, ön-szeparáció abszolút jelen vannak. A női tapasztalat megírására jó példa *Az analfabéta* kötet¹⁶ *A sivatag* című szövege, ahol is azt mondja az elbeszélő, hogy az a szomorúságának az oka, hogy nem lehet másra gondolni, csak a munkára. Bevásárlásokra, pelenkamosásra. Rokoníthatóvá téve ezeket a tevékenységeket a női minőséggel. A női minőség jelentésrétegeibe utalva a háztartás és a gyermeknevelés fogalmi köreit. Az elbeszélő vágya, hogy kicsit tovább aludjon hétvégén. Hogy egykori otthonáról álmodjon. (*Az analfabéta*, 50.) Vagy *Az analfabéta* című írás, amelyben munkásnőkről szóló riportfilm kerül szóba. A nők gyárakban dolgoznak, és csak este tudnak törődni a családjukkal, egyébként pedig franciául sem tudnak. (A, 57.) És ez elbeszéli a nyelvtanulás nehézségeit is. Cigarettazás közben a mosdóban jut csak erre pár perc a monoton szalagmunka közben. Ezek motivikusan, cselekményelemekben, prózapoétikai jegyekben, narrációs eljárásokban ragadhatók meg. Az autobiografikus írásnál nem hanyagolhatók el az életrajzi mozzanatok, de az írások lényegi kérdései sokkal fontosabbak.

Agota Kristof *Az analfabéta* című kötetében elmesél egy történetet arról, miként befolyásolja a bevándorlókat az idegen kultúrával találkozás traumája. Egészen nüansznyi problémának is tűnhet a megszokott táplálkozási rituálék megváltozása, az új ízek, szokások a befogadó országban. Ahogyan Magdalena Roguska is rámutat egyik tanulmányában¹⁷ Jon D. Holtzmanra utalva: hogy az evés aktusának fontossága felértékelődik a migrációs helyzetekben. Az étkezés módja, körülményei, az étel,

16 Agota KRISTOF, *Az analfabéta: Önéletrajzi írások*, Bp., Palatinus, 2007. (Az ebben a fejezetben zárójelben megadott A betű és az oldalszámok erre a kötetre vonatkoznak.)

17 Magdalena ROGUSKA, *Étel és identitás: Identitásépítési stratégiák a magyar származású transzkulturális író(nő)k műveiben*, Irodalmi Szemle, 2018/5.

amit fogyasztunk, alakítja az identitásunkat. Az élelmiszer hiányával kapcsolatos tapasztalatokról Az *analfabéta* c. könyv is beszél: „Az evés motívuma csak néhányszor jelenik meg ebben a könyvben, de a főszereplő identitásépítési folyamatának a szempontjából ezek a jelenetek kulcsfontosságúak. Az *analfabéta* „önéletrajzi elbeszélés”. Egy magyar származású nő történetét meséli el, aki 21 éves korában az 1956-os forradalom leverése után a férjével és a kislányával együtt Magyarországról Nyugatra vándorolt ki – először Ausztriába, aztán Svájcba. Az első éveket az emigrációban egy Neuchâtel nevű svájci városban töltötte. Mivel nem tudott franciául, rá volt kényszerítve arra, hogy egy óragyárban vállaljon munkát. Vele együtt még tíz magyar dolgozott ott, akikkel az ebédszünetben találkozott. A svájci étel azonban annyira különbözött attól, amit a magyarok ettek otthon, hogy szinte nem voltak képesek megenni. Maga a főszereplő több mint egy évig csak tejeskávét és kenyeret ebédelt. A magyar ételekhez való hozzáférés hiánya az egyik oka volt annak, hogy mind a főszereplő, mind a többi magyar idegennek érezték magukat az emigrációban. Némelyik közülük nem tudta elviselni az ezzel járó feszültséget, és az elkerülhetetlen börtönbüntetés ellenére úgy döntöttek, hogy visszatérnek Magyarországra. „Ez a négy általam ismert személy száműzetésünk első két évében lett öngyilkos. Az egyik altatókkal, a másik gázzal, a további kettő kötéllel. A legfiatalabb tizennyolc éves volt. Gizellának hívták.” (A, 50.) Az *Áttelepítettek* című szöveg plasztikusan írja le a tábori életet, az elbeszélő bécsi lágerbéli történetét. Megtudhatja az olvasó minként látja el a nehéz körülmények között a kislányát, etetés, pelenkázás, a kicsi kihányja az ételt. A Lausanne-ba érkezés pillanatait, a fogadást forró teával, narancssal és csokoládéval. (A, 44–45.)

Az *analfabéta*ban tematizálódik továbbá az *elszigeteltség* fogalma is. Már gyerekként, szülőhazájában is jellemzően megvolt ez a tapasztalat: Tizennégy évesen interjúba küldik, elszigeteltségében titkosírással naplózni kezd.

„Kezdetben csak egyetlen nyelv volt. A tárgyak, a dolgok, az érzelmek, az álmok a levelek a könyvek, az újságok ezen a nyelven léteztek. Nem tudtam elképzelni, hogy másik nyelv is lehetséges, hogy emberi lény kimondhat olyan szót, amit én ne értenék meg.” (A, 27.)

A német és az orosz nyelv az elnyomók nyelve, az orosz nem tanítása egy szellemi szabotázs. A francia nyelv meghódítása számára hosszú és ádáz küzdelem. Harminc éve beszél, húsz éve ír ezen a nyelven, de még mindig nem ismeri. (A, 30.) Az *emlékezet* című írásból derül ki, hogy egy tízéves török gyerek megfagy a hegyek között. Illegális határátlépés miatt válnak üldözötté a szülők. Huszonegy éves múlt novemberben, '56-ban, két éve van férjénél és egy négy hónapos babával kel útra. Elfelejtette szinte ezt a régi emléket. (A, 38.) Az illegális határátlépésért halál járt, és attól tartottak, hogy csak körbe-körbe járnak és visszatérnek Magyarországra. „...egy néphez való kötődésemet veszítettem el, visszavonhatatlanul.” (A, 41.)

Az *Áttelapítottak* című írás a megérkezés a menekülttáborba. A családok segítségével ellenére nem érzi magát jól az elbeszélő. „Muszáj, hogy megtanuljak néhány német szót, hogy kérhessem mindazt, ami szükséges a gyerekeknek.” (A, 44.) „*Milch für Kinder, bitte. Seife für Kinder.* Mondjuk ez többszám... miközben csak egy gyereke van. Egy hónap Lausanne-i tartózkodásunk alatt ... nyelvleckét adnak nekünk.” (A, 44.) Agota Kristof a gyerek miatt ezeken nem nagyon tud részt venni. Szerinte kevésbé lenne magányos, ha itthon maradna, és talán boldogabb lenne itthon. De egyben biztos. Írna. Mindegy, hogy milyen nyelven.

Tegnap című regényének szereplője ezt mondja: „Általában megelégszem azzal, hogy fejben írjak. Ahogy az ember írni kezd, gondolatai átalakulnak, eltorzulnak, és minden hamissá válik. A szavak miatt. Aztán pedig azt írja, olyan dolgokat ír meg, amit ő maga sem ért.” (*Tegnap*, 13.) A megértés hiánya, a választott nyelvhez való viszony, a hazatérés és a haza viszontlátása ebben a könyvben is kettős szerepben ábrázolódik. Egyfelől a *hiányzásban*, másfelől a *viszontlátás lehetetlenségében* tematizálódik, valamint a félelemmel átszőtt *reménytelenség* jelentésével bővül. Az összes hazugság közül ez a legmulatságosabb: amikor azt mondtam neked, mennyire szeretném viszontlátni a hazámat. (T, 17.)¹⁸

A gyári munkás férfi monoton élete, aki az óragyár után hazamegy legurít egy sört és ír. A borzalmas gyerekkoráról ír. És beszél. Egyedül van, borzasztóan magányos. Vágyik az otthonába. Tolmácsnak idézik meg a hazájából menekült ügyében a városházára. Ezt kérdezik tőle: „– Elég jól beszéli még az anyanyelvét, ahhoz, hogy tolmácsolni

18 Agota KRISTOF, *Tegnap*, Bp., Magvető, 2005. (Az ebben a fejezetben zárójelben megadott T betű és az oldalszámok erre a kötetre vonatkoznak.)



tudjon a perben? / – Semmit sem felejtettem az anyanyelvemből. (*Tegnap*, 40.) Börtönbüntetésre ítélik a menekülteket, megtámadták az őrt. Nem ítélkezik az elbeszélő, azt mondja, én csak fordítok... Az idegen nyelvről anyanyelvre fordítás nem alkalmas arra, hogy átírja a valóságot. Eltakarja a bűnt, felmentsen például egy bűnöst. Ilyesmi még egy regényben sem lehetséges.

Agota Kristof szinte minden írásában erről beszél. Arról, hogy a szavak nem tudják leírni a valóságot, hogy a nyelvváltás sem megoldás erre. A magyar nyelv sem alkalmasabb a dolgok megértésére, mint a francia, hiszen vannak dolgok, amelyeket egyszerűen nem lehet megérteni. Érthetetlen, irracionális, egészen egyszerűen nem igaz. Talán ezért játszik ennyit az elbizonytalanítással, a hazugság – igazság közti mezsgye felmutatásával. Az állítja csupán, hogy az élet célja ennek ellenére, vagy talán pont ennek ismeretében egyetlen egy dolog lehet: megírni. Magát az életet.

A KOZMIKUS MAGÁNY MEGOSZTÁSA

„Mindez csak hazugság. Nagyon jól tudom, hogy ebben a városban, Nagyanyánál már egyedül voltam, hogy már akkoriban is csak úgy elképzeltem, hogy ketten vagyunk, a fivéremmel és én, hogy el tudjam viselni az elviselhetetlen magányt.” (383.)¹⁹

„De maga szereti őt? Lucas kinyitja az ajtót. – Nem ismerem ennek a szónak a jelentését. Senki sem ismeri.” (Nf, 240.)

A *nagy füzet*ben mint a *Trilógia* első regényében rendkívül erősen volt jelen a durvaság, az erőszak, az abúzus és a szexualitás. A bűnbeesés topikus szimbólumai, irodalmi előképei jól ismertek az olvasók előtt. A mesék és mondák, a mítoszok, az archaikus drámák, népeposzok, népmesék is használják ezeket a kliséket. A *Trilógiában* szereplő figurák szempontjából mégsem ez a legszomorúbb és legtragikusabb tett. A megrontás, a megerőszkolás és a vérfertőző kapcsolat az érzelmi kiüresedést, a lelki fájdalmat, a végtelen magányossá-

19 Agota KRISTOF, *A nagy füzet*, Bp., Palatinus, 2007. (A fejezetben zárójelben megadott Nf jelölés és az oldalszámok erre a kötetre vonatkoznak.)

got mutatja fel. A könyvek szereplői szinte egytől egyig azért küzdenek, hogy el tudják viselni a mellőzöttséget, betegséget, fájdalmat, testük bírása, birtoklása, határainak megsértése ebben a szövegben van legerőteljesebben jelen. A *nagy füzet* ikrei – ha azt az értelmezést tekintjük irányadónak, hogy a könyvben két gyerek szerepel – minden gyengédséggel, figyelmességgel és szeretettel kapcsolatos érzést szisztematikusan kiirtanak az életükből. A háború borzalmai és az árván maradottság mellett saját testük sanyargatásával erősítik meg a lelküket. Ikerségük, ikerként létezésük kimondódik már a könyv elején, hiszen Nagyanya megkérdezi a lányától: „– Az unokáim? Nem is ismerem őket. Hányan vannak? – Ketten. Két fiú. Ikrek.” (Nf, 8.) A helyzet abszurditását persze fokozza, hogy az elbeszélő nem azt állítja, hogy Nagyanya beszél az anyjukkal, sokkal inkább tételezi egy elképzelt dialógus mondatait, hiszen a szövegben az van: „*Anyánk azt mondja*”, majd később „*A másik hang azt mondja*”. A Nagyanyát megszólító anya jelölődik, de az anya aposztrófikus odafordulása nem nevez meg senkit. A durvaság, a verbális bántás már az első mondatokban megjelenik a két beszélő hang kontextusában. A történet elején a fiúk gondolatai, viselkedése teljesen átlagos, gyermeki, megtudja az olvasó, hogy nem szeretik tétlenül nézni azt, aki dolgozik, különös tekintettel arra, ha öreg az illető. Nem sajnálatból, de szégyenkezésből. A jólneveltségük és gyengédségük később is megmutatkozik, ahogyan a szeretetvágyuk is. A szigorú szabályok, a saját maguk számára felállított gyakorlatok elvégzése és a háborús borzalmak vezetnek ahhoz, hogy a gyerekek testi sanyargatással lelküket is megeddzzék. A test első szenvedései napjai a tisztálkodás hiányából adódó elállatiasodás. Mivel nem tudnak mosakodni, bűdösen és koszosan teszik a dolgukat mindennap. Ahogy az elbeszélő elmondja, ugyanolyan bűdösek és koszosak lesznek, mint a nagyanyjuk. Minden teljesen szokványos a regény első oldalain. A gyerekek sírnak, ha fáj valamijük, ha melegük van, vagy fájnak. Éreznek, és reakcióik a mindennapok gyermekeinek reakcióhoz hasonlóak.

Nagyanya megveri őket, és elhatározásból kezdenek edzeni! Verekednek, éheznek és fájnak, halálra kínozzák saját testüket. A szeretetvágy és a magány ellen „dolgozó” gyerekek edzéstervében szerepel az írás is. Nemcsak mert a tanulás iránti elköteleződést és igényt otthonról hozták magukkal, de mert meg is akarták örökíteni mindazt, ami velük történt. A *nagy füzet* jól ismert és sokat idézett passzus arról, miszerint nemcsak, hogy a testi dédelgetés és cirógatás hiányzik az életükből, de a kedves és érzelmekkel telített szavak jelentése is. „Eszünkbe jutnak ezek a szavak, és könnybe lábad a szemünk. El kell felejtenünk ezeket a szavakat, mert most már senki se mond nekünk ilyeneket, és mert az emlékükhöz elviselhetetlen teher számunkra.” (Nf, 24.) A „*Szeretjük a diót*” mondat helyett a „*Sok diót eszünk*” mondatot írják a füzetbe. Nem véletlenül. Azért, mert abból hiányzik a szeretet szó. A szeretet szónak ugyanis bizonytalan a jelentése. A szeretjük a diót egyértelmű, de a szeretjük Anyánkat egy érzésre vonatkozik. A *Trilógia* egyes regényeiben pedig

tisztán látszik, hogy ez a magány, a szeretethiány és a másik utáni vágy hajtja ezeket a szereplőket. Az ikrek kezdetben gyengéden viselkednek a szolgálólánnyal, a pappal. Nyúlszájjal elnézőek, és ha úgy tetszik, a végtisztességet is ők adják meg neki. Nagyanya szélütésekor segíteni próbálnak az asszonynak, amikor pedig teljesen leesik a lábáról, a halálba segítik. Erkölcsi normák és hitbéli döntések nem befolyásolják őket, kizárólag a saját elveik és szabályaik alapján hozzák meg döntéseiket, ezek pedig szó szerint élet-halál kérdések.

Nem állítom, hogy véleményem szerint az volna, sokkal inkább egy a regény olvasási ideje alatt születik egy íráshalmaz, ami ennek a vélhetően sok személyiségre hasadt elbeszélőnek az irománya. Tele versekkel, prózával, egyebekkel. Beleértve, hogy ebbe íródik bele Victor és mások szövege is. De ezeket mi olvasók nem látjuk. Nem is láthatjuk, hiszen ez a szereplők irománya. A regényfüzér pedig Agota Kristof munkája. A regény az ezekről való beszédet tartalmazza csupán. Hogy valójában mi van a füzetben, rejtély marad. Az első regény a többes szám első személyből egyes szám elsőbe vált, így az én tudatosulását látjuk és ez az én a hiányt beszéli el. A másik hiányát. Az én(elbeszélő) kilép a történetből. Ez a határsértés hasonlatos a genette-i metalepszis fogalmához. Ott a valóság és a fikció határának megsértéséről beszélhetünk, itt azonban a széttöredezett elbeszélő a megsokszorozódott elbeszélő-szereplő sérti meg a fikció-fikció határait. Egyik személyiségből lép át a másikba, egyik történetből íródik bele egy másikba. Egyik elbeszélő-szereplőnk (én-elbeszélőnk) eltűnik, aztán megjön a másik. Lucas-Claus anagrammák, felcserélhetők. Behelyettesíthetők, egymás helyett állnak. Nem a valóságból lépnek át a fikcióba, hanem egyik fikcióból lépnek át a másikba.

Wahrheit und Dichtung helyett Dichtung und Dichtung. Rengeteg Dichtungunk van. A szerző nem akarja, hogy a történet bármiféle valóságra vonatkozhasson. Hazudik? Mert hazudnia kell, és mert hazudni akar. Annyiféle lehet az igazság, hogy én ezt már nem is akarom megmutatni az olvasóknak. Az egy személyiség szét van hasadva, így az is lehet, hogy nincsenek határsértések, széttöredezett személyiségek vannak, sok fölénk, olvasók fölé tornyosuló szöveg, amelyek egymásba fonódnak, egymásra szövődnek, mert nem lehet ezeket önmagukban állóan olvasni. Talán csak egyfajta hipertextszerűen lehet.

Egyetlen kivétel ez alól A nagy füzet. Hiszen az az első történet, ott nincs megkérdőjelezhető fikció és valóság. Csupán csak a regénybéli viszonyulások igazsága és rendje mozgatja az olvasó befogadói magatartását. Mi lehet az igazság? Mi történt valójában? Joggal kérdezheti az olvasó a regényfüzér végére érve. Talán az, hogy itt ezekben a könyvekben mindenki hazudik, hogy eltakarja a valóságot. Nemcsak a történeten kívülit, sokkal inkább a regénybéli valóságot. Nincs konkrétan körülírható elbeszélő, nincs egyetlen történet, állandó kétségbevonás, újradefiniálás viszont igen. Ha annyira borzasztó valami, hogy nem tudom elmondani, akkor mást mondok.

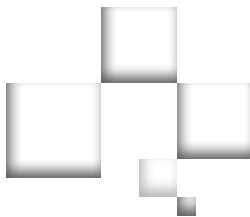
Helyettesíték, úgy teszek, mintha igazat mondanék, de le is leplezem magam, mert tudatosítani akarom az olvasóban, hogy hazudok. Horváth szerint: a regénycselekmény tartományából szándékosan a thrillerek rémálmai felé csúszik át a szöveg. Főhőse a hazatért fiú, aki maga is ír, de otthon maradt testvére az ország legelesebb költője lett. S az átértelmeződő gyerekkoron, az ebben a verzióban életben maradó anyán túl megint csak lehetetlen lesz az ikrek azonosságát kibogozni: e tipikus közép-európai történet mögött az ikernarrációk variációiból kibontakozva ott áll a *történet elmondhatatlanságára vonatkozó bizonytalanság*. Agota Kristof regénytrilógiájában nem egyértelmű, melyik testvér élő és melyik halott. Ám az élő napló-bejegyzéseivel, verseivel, írói munkásságával további életet ad a másiknak is.²⁰

Ami *A nagy füzet*ben lejátszódó eseményeket illeti, megállapíthatjuk, hogy a legkövetkezetesebb értékítélet mentén szerveződik a történet. A két fiú mindent megtesz annak érdekében, hogy lelkileg megkeményedjen, és mindent megtesz annak érdekében is, hogy meglakoljanak a bűnösök a tetteikért. Ennek legerősebb példája az utolsó jelenet, amelyben a saját apjukat ölik meg, az ő testét tekintik áldozatként. Feláldozzák az apát, hogy megmentsék a fiút. A saját törvényeik határozzák meg a döntéseiket. A második és a harmadik regényben ez már korántsem ilyen egyértelmű. Lucas és Claus, aztán pedig alakváltozataik különös és nem kauzális döntési helyzetben ábrázolódnak. De a kisvárosban betöltött szerepük, a környezetük megítélése alapján tiszteletreméltó és esetenként szeretettel teli figurákká válnak. A felnőttkori szexuális viselkedést már kevésbé szigorúan ítélik meg a könyv szereplői és az olvasók egyaránt. Míg egy kiskorú, beteg vagy pszichésen sérült ember ellen fordul valakinek a haragja, addig az akarat és a hatalom megkérdőjelezhetetlen képviselője lesz az erőszaktevő. Ezt joggal ítéli el a környezet, de mikor két felnőtt szereplő szexuális viszonyában kap központi szerepet az erőszak vagy a normáktól eltérő viselkedés, elhajlás, sokkal könnyebben fogadja el ezt a változatot a befogadó.

Különösen érdekesen alakul ez Lucas megítélésében, úgy is mondhatnánk, hogy pozitív szereplője lesz a második szövegnek. A bizonyíték elbeszélő-szereplője akkor nyeri el mindenki szimpátiáját, amikor sajátjaként kezd felnevelni egy vérfertőző kapcsolatból született nyomorék gyereket. Cselekedetei, napjai, munkája és még a szerelmi,

20 HORVÁTH Csaba, *Az egység kétsége: A személyiség lehetetlensége Agota Kristof Trilógiájában*, Kalligram, 2012/4, 92–93.





vagy szexuális viszonyai is attól függnnek, éppen miként kell helytállnia Mathias mellett. Yasmine-nel való kapcsolata a rituális vízbefojtás helyett együttélése szelídül. Lucas azt is felajánlja a lánynak, hogy elvégzi a gyilkosságot, de a nő nem engedi neki, aztán pedig felajánlja a nőnek és a gyerekeknek a ház egyik szobáját, épp ilyen „gyengéden” tartja életben a plébánost, és épp ilyen reményteli törődéssel fordul Clarához is, aki pedig sérült lelkével képtelen túllépni a múlton és férje elvesztésén. Azért is írtam feljebb, hogy Lucas mintha minden cselekedetével magára vállalná a segítő szerepet, mintha minden fontos szereplő mellett helyettesítené azt, aki az adott figurának hiányzik. Helyébe lép a háború, a borzalmak, a nélkülözés és a beteg test, beteg lélek miatt elveszített hozzátartozóknak. De nemcsak hogy segítséget ad az elmagányosodottaknak, hanem még a helyükbe is lép.

Ez a helyettesítés az élete, ezt kell véghez vinnie egészen azóta, hogy apja megölte a testvérét, akinek egy golyó fúródott a hátába. Egyszerre volt jelen az anyja életében Lucasként és jelent meg időnként úgy, mintha ő lenne Claus. Ennek a tébolyult társasjátéknak az elmebeteg anyja lesz a nullpontja. A tisztatudatúságát elvesztett asszony miatt játssza el a férfi, hogy a testvére még mindig él. De persze a hiányát is pótolja ezzel. Ezért is nevei Mathiast, szereti apjaként Yasmine-t, akivel szeretkezéskor az apa alakmásaként jelenik meg, ezért szereti Clarát és fonja erősebbre a kapcsolatot Peterrel. De ilyen borzasztó bizonytalan identitású figura Victor is, akinek meg minden világhoz tartozó kapcsolata kizárólag az íásaiban tétéleződik. A három könyv minden figurája ilyen periférikus helyzetű figura. Meghatározhatatlan múlttal és jövővel, állandóan változó vonatkoztatási pontokkal keletkező jelennel. A történet végén is pont ez a leghátborzongatóbb, hogy a Claus-Lucas dichotómiának meg kell szűnnie, fel kell oldódnia, de a végletekig történő elbizonytalanítás miatt ez nem történik meg.

